

MAGYARORSZÁG SZOMSZÉDSÁGI KÖRNYEZETÉNEK TÖRTÉNETI VÁLTOZÁSAI

Hajdú Zoltán`

`MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, 7621 Pécs, Papnövelde út 22.
E-mail: lxajclu@u.rkk.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Magyarország területe, államhatára, lélekszáma, a szomszédságában elfoglalt hatalmi, gazdasági, politikai stb. státusza, térségi és kontinentális hatalmi alapállása rendkívül sokat változott történetileg. Ezek a változások különösen súlyos tehertélt hordoztak a XX. században. Magyarország a század első időszakában egy sok vonatkozásban történetileg meghatározott európai nagyhatalom (sokak szerint csak középhatalom) részállama (Osztrák-Magyar Monarchia) volt. 1920 után nemzetközileg korlátozott és ellenőrzött mozgáslehetőségei között vergődő kisállami szereplő, s 1938-1941 közötti országgyarapodások időszakában nyers adataiban (terület, népesség, gazdasági teljesítőképesség, a hadsereg létszáma) növekvő nagyságú, tényleges lehetőségeiben azonban egyre inkább a III. Német Birodalom közvetlen befolyása, majd direkt ellenőrzése, végül megszállása alá kerülő ország. A XX. században a mindenkor Magyarországot az aktuális szomszédjaival együtt illeszkedett be a mindenkor európai területi, gazdasági és a hatalmi struktúrákba. Magyarország és szomszédsági környezete a gyakran változó európai struktúrákon belül a leginkább változó térséghez tartozott. 1945-1990 között stabil szomszédsági környezettel bírt az ország, majd 1991-1993 között a szomszédok száma lényegesen megnőtt.

BEVEZETÉS

Vannak az európai politikai térfejlődésnek olyan korszakai, amikor az államterületek viszonylag stabilak, s mint Halász Albert ábrarozata alapján egyértelműen megfogalmazhatjuk (HALÁSZ, 1936), vannak olyan töréspontok esetleg konkrét évhez, háborúk utáni területi újrendezéshez kapcsolódóan, amikor Európa területi rendje alapvetően átalakul.

Magyarország területe, államjogi struktúrája, államhatárai történetileg nagyon sokszor változtak. A változások „makro-szakaszai” többször újrafogalmazódtak a magyar nemzeti tudatban és a tudományban is. Az ország Európán belüli földrajzi helyzetének önmeghatározása is nagyon sokszor változott: tekintették keleti, nyugati, délkelet-európai, balkáni, dél-európai, délnyugat-európai, közép-európai, közép-kelet-európai, kelet-közép-európai stb. országnak. Mindegyik térmeghatározásnak voltak direkt külső és belső politikai elemei. A történetileg részben együtt élő önmeghatározási törekvések azt mutatták, hogy a magyar társadalomban e tekintetben nem alakult ki konszenzus.

A XX. század elején az államstruktúra, a belső politikai földrajzi helyzet (a történeti országhatárokon belüli Magyarország - Horvátország, ill. a Monarchia két államalkotója Ausztria - Magyarország) maga is hihetetlenül összetett módon alakult. Részben a belső struktúra körüli viták vezethettek el a külső feltételek lényegi megváltozásához, az államstruktúra felbomlásához.

Magyarország etnikai szomszédsági környezete viszonylag stabil volt, de voltak történeti átrendeződések, népek tűntek el és tűntek fel a szomszédsági környezetben. A XX. században az egyes szomszédos etnikumok súlya, szerepe jelentősen változott, átalakult. Míg pl. évtizedekig az ukránok alig játszottak szerepet a magyar folyamatokban, addig 1991-től kezdve Ukrajna a legnépesebb, katonai szempontból a legerősebb szomszédállamunkká vált. (Gazdaságilag Ukrajna önmagában véve, elkülönülten is fontos partner volt, igazi jelentőségét az adta, hogy rajta keresztül érkeztek Oroszországból a magyar gazdaság számára életbevágó fontosságú energiahordozók - földgáz, kőolaj, villamos energia -, valamint nyersanyagok.) Az etnikai tér átalakulásában kiegészítő szerepet játszott az önkéntes és az erőltetett nemzetközi migráció, valamint a különböző etnikumok időnként erősen eltérő természetes népmozgalma.

A magyar etnikum és nemzet 1920. évi területi szétdarabolása alapvetően megváltoztatta az önállóvá vált Magyarország szomszédsági kapcsolatrendszerét, kétoldalú államközi kapcsolatainak rendjét, a kül- és nemzetpolitika feltételrendszerét. A mindenkor magyar külpolitikának választ kellett adnia erre a szállásterületi, nemzeti megosztottságra, szétagoltságra.

A közvetett nagyhatalmi szomszédság (Németország 1867-1918, Oroszország 1867-1918) majd közvetlen (Németország 1938-1945, Szovjetunió 1939-1941, 1945-1991) mindenkor döntő hatást gyakorolt a magyar fejlődésre. A nagyhatalmi szomszédság hosszabb-rövidebb időre nagyhatalmi megszállássá vált mindkét esetben. 1945 után a Szovjetunió a megszállás miatt (ráadásul 1955-ig nemzetközi békeszerződésben legitimált módon) egyszerre volt belső és külső tényező lényegében meghatározta a magyar fejlődés lehetséges kereteit.

Az 1988 utáni időszakban a magyar belső fejlődés, a Szovjetunió elhúzódo belső válsága, gyorsuló ütemben gyengülő világhatalmi és világpolitikai pozíciója, a szomszédos szocialista országok belső átalakulása kölcsönhatásban jelent meg, s nyitotta meg Magyarországot számára a politikai földrajzi helyzete megváltozásának új lehetőségeit.

A szomszédsági folyamatok történeti fordulópontjai

Az európai kontinens politikai-uralmi, majd államterületi szakaszainak alakulását a permanens átrendeződéssel jellemezhetjük. Ez vonatkozik nem csak a „barbár”, de a keresztény Európa időszakára nézve is. A nemzeti és áttekintő európai történelmi atlaszok különösen a korai idősorozatokra vonatkozóan -- nem minden esetben azonos módon ábrázolják a területi viszonyokat. Ebben — az adathiányok mellett -- az is szerepet játszik, hogy vannak országok, melyekben a „mindenkori” állapotok feltárása volt az elsődleges szempont, s voltak és vannak országok, melyek az éppen aktuális területük „visszavetített” jellegét tartották a legfontosabbnak.

A honfoglalástól 1526-ig

A honfoglalás időszakától kezdve a magyar hatalmi tér, majd a keresztény Magyarország részese az európai meghatározó tendenciáknak. Nem véletlen, hogy a honfoglalás ezer éves megünnepléséhez kapcsolódva jelent meg Márki Sándor hatalmas, egyben bizonytalanságokat is kifejező monográfiája (MÁRKI, 1897). A történész (de rendkívül alapos földrajzi ismeretekkel rendelkező, valódi történeti földrajzos) Márki számára is gondot okozott a honfoglalás-korabeli Európa területi, „államföldrajzi” bemutatása. A rendelkezésére álló források és széles nemzetközi szakirodalom nem minden területen tette lehetővé a magyar szállásterület területi és határviszonyainak a pontos rekonstrukcióját.

A magyar szállásterület, majd állam új szomszédsági viszonyok közé került a honfoglalással, mind állami, mind hatalmi, mind pedig az etnikai-nyelvi környezetet illetően. Az államterületi változások rendkívül fontosak, de nem jelentették egyben az etnikai környezet jelentős változásait is.

A Német-római és a Bizánci Birodalom nagyhatalomként, a nyugati és a keleti kereszténység kulturálisan és társadalmilag egyaránt meghatározó befolyással bírt az ország külső és belső folyamatainak az alakulására. A német, szláv etnikumok szomszédsági dominanciája mellett a kialakuló román szomszédság a kezdeti idősorozatokban csak kisebb jelentőséggel bírt. (Etnikai tekintetben a görögség jelen volt az országban és a szomszédsági környezetben is, de nem etnikailag, hanem gazdaságilag és kulturálisan hatott.)

Ha a 950-1519 közötti időszak államterületi átrendeződéseit nézzük (1. táblázat), akkor azt kell megállapítanunk, hogy az egész kontinensen jelentős változásokkal jár a „berendezkedés” folyamatos módosulása. Sok tekintetben ez a legizgalmasabb időszak, szinte minden része (különösen Közép- és Kelet-Európa) a „mozog” a kontinensnek.

A Mongol Birodalom 1241-1242-ben nem egyszerűen szomszédsági, hanem belső tényezőként vált rövid időre dominánssá. A későbbi mongol (tatár) betörések már inkább csak pillanatnyi hatalmi játszmák részét képezték.

Magyarország környezet meglehetősen mozgalmas, különösen a déli határok mentén játszódnak le gyakori és jelentős területi átrendeződések. A Balkán esetében a birodalmiság, a birodalomváltás és a kisállami folyamatok és törekvések egyaránt jelen vannak.

Átalakuló Európa Magyarország változó szomszédsági környezete, 1815-ig

A Török Birodalom nem csak szomszédsági, hanem európai nagyhatalmi tekintetben is alapvetően hatással volt 1526 után a magyar folyamatok alakulására. Bécs ugyan bekerült a törökök hódítási céljai közé, de a város mindkét ostroma sikertelenül végződött számukra.

A reformáció és az ellenreformáció nem csak a lelkekről, hanem az államokról is szólt. A harminc éves háborút lezáró vesztfáliai békétől (1648) a Napóleon utáni átrendeződésekig már „csomósodnak”, nagy kiterjedésű területeken megszilárdultak az európai államhatárok, ugyanakkor egyes érintkezési zónákban a változások folyamatosak.

Magyarország esetében a Habsburg-török küzdelem miatt a mozgó államterület és a mozgó határok időszakáról kell beszélnünk. A három (rövid ideig négy részre osztott ország szomszédsági környezete rendkívül bonyolult kérdéseket vetett fel. Mindegyik résznek mások voltak a szomszédjai.

A XIX. századi átrendeződések sajátosságai

A Habsburg Birodalomba integrált Magyarország szomszédsági környezete bizonyos értelemben nem magyar ügyként, hanem birodalmi ügyként jelent meg. A ország határainak jelentős része birodalmi belső határ, illetve a Habsburg és a Török Birodalom sajátosan alakuló közös határa volt.

Az 1867-es kiegyezéssel létrejött Osztrák-Magyar Monarchia egy bonyolult, a szerződő felek politikai elitje, s néha kormányai által is eltérő módon értelmezett államképződmény volt. A magyar politikai elit megosztott volt a Monarchia hivatását illetően, s azon belül a magyar érdekeket tekintve. A "közjogi vita" folyamatosan jelentősen befolyásolta a magyar belpolitikai életet.

A XX. századi szomszédsági átrendeződések

A XX. század elejének Európája a történeti birodalmak és a nagy területű országok Európája. Monarchia a XX. század elején Európa egyik tradicionális, történetileg elfogadott, az európai hatalmi egyensúly részeként legitímált nagyhatalomként vett részt az európai folyamatok alakításában. A Monarchia - bár voltak gyarmatosítási és tengeri törekvései is - lényegében európai, szárazföldi hatalom maradt, melynek nem volt igazi világpolitikai súlya.

A XX. században a Monarchia belső politikai-területi struktúrái csak bonyolultabbá váltak Bosznia-Hercegovina anektálásával. A magyar politikai vezető réteg ellenezte az annexiót, később pedig azt követelte, ha már sor került rá, akkor a történeti jogon csatolják a területet a Magyar Koronához.

A Monarchia európai és szomszédsági környezete 1914-ben előnyös és hátrányos vonásokat egyaránt jelentett. Olaszország, Svájc, Liechtenstein, Németország, Oroszország, Románia, Szerbia, Montenegró, Adriai-tenger különböző történeti kapcsolatokat és tapasztalatokat jelentett, s a szomszédság szerteágazó XX. századi lehetőségeket és kényszereket hordozott.

A két világháború közötti időszak

A Monarchia szétverésével Közép-Európában létrejött a kisállamok rendszere, s egyben olyan politikai, hatalmi vákuum alakult ki a Duna térségében, amelynek kitöltésére a franciák törekedtek, de sem gazdasági, sem pedig politikai súlyuk nem volt elegendő a térség egésze hosszú távú befolyásolására. Nem csak a Monarchia esett szét, de a történelmi Magyarország is. A XX. század következő időszaka a magyar államterület, államhatárok, szomszédsági környezet „pulzálását” hozta.

A világháborús vereség, az azt közvetlenül követő belső átalakulás, sőt összeomlás azzal járt, hogy lényegében véve Magyarország minden tekintetben kiszolgáltatottan állt a győztesek előtt, s nem sok jóval tekinthetett a kis- és nagy győztesek diadalittas törekvései elé. A „országvesztés” alapvetően és lényegében a világháborús vereséggel bekövetkezett (erről a magyar politikai gondolkodás egy része hajlandó elfeledkezni), a vereség után már csak egy kérdés maradt a győztesekkel szemben mit lehet megmenteni a tárgyaló asztaloknál.

Az 1919 ősztől kialakuló, majd megszilárduló Horthy-rendszer alapvetően saját külső legitimitációja, részben pedig a belső kényszerek és hatások súlya alatt 1920 nyarán aláírta az I. világháborút lezáró trianoni békeszerződést. A békeszerződés szerint Magyarország

elveszítette korábbi területének és lakosságának mintegy 2/3-ad részét. A békeszerződés tragédiáját tovább fokozta, hogy az új határokon kívülre került a magyar etnikum mintegy 1/3-ad része. Az új államhatár csaknem mindenütt a magyar szállásterületen belül húzódott.

A trianoni békeszerződéssel olyan új államterület jött létre, amelynek történelmi előzményei, földrajzi alapjai nem voltak. Az ország új határai egyetlen ponton sem estek egybe a korábbi határokkal, Magyarország medence-országból medence-feneki országgá vált, a magyar etnikum szállásterülete az utódállamok érdekeinek megfelelően feldarabolásra került.

A trianoni békeszerződés, a soproni népszavazás, ill. a kisebb területcserék után kialakuló új, nemzetközi ellenőrzés alatt álló, katonailag erősen korlátozott Magyarország a közép-európai térség egyik leggyengébb állama lett. Az új Európában, az új szomszédsági környezetben, az új Magyarországnak meg kellett barátkoznia a katonai ellenőrzés, a hatalmi jelentéktelenség, a kiszolgáltatottság, a kisállamiságból fakadó konzekvenciákkal.

A békeszerződések után minden korábbi, vagy újonnan létrehozott szomszédos állam alapvetően átalakult, Ausztriát leszámítva megerősödött Magyarországhoz képest. Ugyanakkor az átalakulás együtt járt a szomszédos államok területének, népességének, népességi összetételének, strukturális kérdéseinek alapvető változásaival is.

A két világháború közötti időszak legsajátosabb problémája az, hogy sem a vesztesek (Ausztria, Magyarország), sem pedig a győztesek (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia) nem voltak képesek a mindenre (gazdasági, politikai, kulturális stb.) kiterjedő belső stabilizációra. A győztesek az I. világháború után megszerzett területek megtartásában, a vesztesek, de különösen Magyarország a területi revízióban volt érdekelt, így az eltérő tartalmú nemzeti célok bázisán ugyan, de kivétel nélkül kiszolgáltatottá váltak a változó nagyhatalmi érdekeknek, versengéseknek.

A két világháború között a magyar társadalmat és politikát áthatotta a trianoni rendezés igazságtalanságának a tudata. A magyar társadalom nem tudott belenyugodni a kialakított struktúrákba. A két világháború közötti Magyarország életében az erkölcsileg megfogalmazott, társadalmilag legitímált cél (a területi revízió), s a célhoz rendelt külpolitika, valamint az európai hatalmi és a szomszédsági realitások alapvető eltérést mutattak. A kisantant (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia) államai katonailag külön-külön is lényegesen erősebbek voltak, mint Magyarország.

Szomszédsági átalakulás a II. világháború előtt és alatt

Ausztria német bekebelezésével (1938) alapvető változás következett be Magyarország nyugati határain. Ismét nagyhatalmi szomszédja lett az országnak, mely ráadásul rendkívül agresszív politikát folytatott a saját keleti szomszédsága irányába.

Az 1938. szeptemberében megszületett négyhatalmi (angol, francia, német olasz) müncheni egyezmény a magyar - csehszlovák kérdést kétoldalú rendezésre utalta, három hónapos határidőt adott a két fél megállapodására. Októberben tárgyalások kezdődtek a két fél között, de nem tudtak megegyezni a közös határ vonalában. A német és olasz meghatározottságú döntőbíráskodás során az I. bécsi döntésben Magyarország Pozsony és Nyitra városok kivételével elérte közvetlen, az etnikai határokig tartó revíziós célját. A Felvidék déli, döntően magyarok által lakott sávja visszakerült Magyarországhoz.

A szlovákok 1938. október 6-án előbb az autonómiájukat, majd 1939. március 14-én az elszakadásukat mondták ki a csehektől. Kárpát-Ukrajna március 14-én szintén kimondta függetlenségét. Ezekkel a belső döntésekkel a Trianonban kreált Csehszlovákia nemzetközi jogilag megszűnt.

Magyarország és az új Szlovákia viszonya alapvetően nem vált jobbá, mint amilyenek a magyar-csehszlovák viszonyok voltak, de sok szempontból alapvetően megváltozott a viszony tartalma. A határváltozások után létrejövő 38116 km² területű, 2,6 milliós Szlovákiában a magyar kisebbség létszáma erősen lecsökkent, a mintegy 100 ezer magyar nemzetiségű lakos szórványként maradt az új állam területén. Szlovákia 1939 tavaszán 25 éves katonai szerződést kötött Németországgal, melyben a németek védelmükbe vették Szlovákia új államhatárait, vállalták külpolitikai érdekeinek képviseletét. Szlovákia így valójában német bábállamként funkcionált. Belső struktúráinak alakításában Németország volt a példa. Az új állammal szemben Magyarország már nem fogalmazhatott meg újabb területi követeléseket.

Amikor 1939. márciusában Magyarország egyoldalú katonai lépéssel megszállta Kárpátalja területét az akció csaknem háborúhoz vezetett Magyarország és Szlovákia között. 1939. március 24-én szlovák repülőgépek bombázták a magyar kézre került Ungvár városát. A két ország német nyomásra beszüntette a nyílt ellenségeskedést, áprilisban megállapodott a pontos államhatárokról.

Kárpátalja visszacsatolásával Lengyelország és a Szovjetunió vált az ország új szomszédjává. A Szovjetunió szomszédsága azt jelentette, hogy az országnak két nagyhatalmi szomszédos állama is lett. A kettő viszonyának alakulása alapvető befolyással bírt a magyar folyamatokra.

1940. augusztusában Magyarország jegyzékben fogalmazta meg nyílt területi követeléseit Romániával szemben. A kétoldalú tárgyalások megfeneklettek. Román kérésre döntőbíráskodásra került sor, a II. bécsi döntés eredményeként 1940. augusztus 30-án Magyarország visszakapta Romániától Észak-Erdélyt. A döntés nem oldotta meg, hanem sok vonatkozásban bonyolultabbá tette a két ország viszonyát. Erdély egésze megszerzése, illetve az elcsatolt rész visszaszerzése okán mindkettő fokozottabb mértékben kereste Németország kegyeit.

Olaszország 1939-től erőfeszítéseket tett a magyar-jugoszláv feszültségek feloldására, a két ország közötti viszonyok rendezésére. 1940. decemberében aláírták a magyar - jugoszláv barátsági szerződést. A szerződés új alapokra helyezte a két ország viszonyát, s hosszú távú megbékélés lehetőségeit hordozta. A szerződés megfelelt mind a pillanatnyi német, mind pedig az olasz érdekeknek.

Az 1941-es jugoszláv belső fordulat után kiéleződött a két ország viszonya. A szovjet - jugoszláv barátsági szerződés megkötése után Jugoszlávia ismét ellenséggé vált. A német hadsereg részben Magyarországon keresztül vonult fel Jugoszlávia ellen. Magyarország csak később, a trianoni Jugoszlávia formális megszűnése után avatkozott be, s vette birtokba a történeti területeinek egy részét.

Horvátország 1941. április 10-én kiáltotta ki függetlenségét, mintegy közjogilag is felszámolva a trianoni Jugoszláviát. A 125 ezer km² területű, kb. 7 millió fős Horvátország nem történeti területén, hanem sokkal nagyobb területen alakult meg, integrálta Bosznia-Hercegovina területét is.

1944. márciusában Németország ténylegesen megszállta Magyarországot. Bár az államfő formálisan a helyén maradt, de Horthy lehetőségei a politikai folyamatok befolyásolása tekintetében korlátozottá váltak, a magyar kormány valójában csak a németek követeléseit hajtotta végre, az ország szuverenitása valójában megszűnt.

1944-ben Magyarország a világhatalmi és európai küzdelem ütköző területe lett, a küzdelem frontvonalai hónapokig az ország területén mozogtak. 1944. szeptemberétől Magyarország mai területe megoszlott a német megszállás és a szovjet "felszabadítás" területei között. A szovjet befolyás övezete fokozatosan nőtt, a német, ill. velük szövetséges magyar erők uralmi területe napról napra zsugorodott.

1944. október 11-én Magyarország ideiglenes fegyverszüneti egyezményt írt alá Moszkvában, amelyben vállalta, hogy kiürít minden 1937. december 31. után megszerzett területet, beszünteti a hadműveleteket a szovjet csapatokkal szemben, s hadat üzen Németországnak. (Az 1945 utáni folyamatok alapvető kérdéséről így még Horthy Miklós és

kormányja állapodott meg a Szövetséges Hatalmakkal) Az október 15-ére időzített „kiugrási kísérlet” elvetélt, Szálasi nyilaskeresztes mozgalma került hatalomra.

Szomszédosság 1945-1990

1944-45 fordulóján a térbelileg, hatalmilag, ideológiailag megosztott Magyarország történelmének egyik legtragikusabb időszakát élte. Az értékek és értéktagadások olyan, részben törvényekben rögzített kavalkádja jött létre, amelyre Magyarország addigi történetében nem volt példa.

Mivel Magyarország "kiugrási kísérletei" sikertelenek maradtak, így a háború végén a vesztesek között találta magát, s ez az adott korszakban szinte minden meghatározó nemzetközi tényező szemében negatív tartalmat hordozott.

1944. decemberében a Szovjetunió által megszállt területen létrejött az Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd megalakult az Ideiglenes Nemzeti Kormány is, mely hadat üzent a fasiszta Németországnak, s 1945. januárjában — lényegében még a Horthy-által kiküldött delegációval letárgyalt feltételek bázisán és annak tartalmának megfelelően - fegyverszüneti szerződést kötött a Szovjetunióval, s a Szövetséges Hatalmakkal.

A megállapodás valójában a korlátozott szuverenitás elismerését jelentette, az egyezményben foglaltak megvalósítására és ellenőrzésére jött létre a Szövetséges Ellenőrző Bizottság. (A testület 1947. szeptemberéig, a párizsi békeszerződés letétbe helyezéséig működött, s látta el a főhatalom bizonyos elemeit.) A fegyverszüneti megállapodás már tartalmazta azt, hogy az 1937. december 31-i államhatárokat tekintik mérvadónak.

1945. áprilisára Magyarország teljes területe szovjet megszállás alá került. (Nem csak az ország, hanem a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek is, így a teljes magyar szállástertület szovjet ellenőrzés alá került). A Szovjetunió a nyilvánosság előtt következetesen azt hangoztatta, hogy nem kíván beavatkozni Magyarország belső gazdasági-társadalmi rendjébe, de a Vörös Hadsereg jelenléte, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet vezetése és dominanciája önmagában véve is alapvetően befolyásolta a magyar belső fejlődést, s a magyar külpolitika mozgásterét.

A szomszédos, győztesként elismert (Jugoszlávia, Csehszlovákia), részben pedig a korábban "kiugrott" (Románia), valamint a sajátosan kezelt, az első áldozatnak tekintett (Ausztria) államokkal szemben Magyarország egyértelműen gyenge tárgyalási pozícióba került. Kárpátalja szovjet megszerzésével a Szovjetunió közvetlen szomszédunkká vált ismét. A szomszédokkal szemben lényegében nem volt értékalapja Magyarországnak érdekei

érvényesítésében. Szomszédosságával szemben - mindenek előtt a Szovjetunió miatt - sok tekintetben alárendelt helyzetbe került Magyarország.

Magyarország és a szomszédos államok közötti kapcsolatokat erősen megterhelte egyes országok belpolitikai törekvése. A csehszlovák kormány 1945. áprilisában közzétett kassai programjában részben a magyar kisebbséget tette felelőssé Csehszlovákia felbomlásáért. A „kollektív bűnösség” jegyében a magyar kisebbség szinte a teljes jogfosztottság állapotába került. A Jugoszláviában végrehajtott tömeges kivégzések és leszámolások 1944-1945-ben mintegy 40 ezer magyar polgári áldozatot követeltek, a romániai magyarellenes vérengzések nem öltöttek ilyen tömeges jelleget.

1947. február 10-én Magyarország végül is egy legyőzött állammal szemben "szokásos" békeszerződést írt alá Párizsban, mely az ország területét a pozsonyi hídtóval tovább csökkentette. A békeszerződés megfelelt a győztes hatalmak érdekeinek, s kielégítette a szomszédos államok követeléseinek a többségét. Az osztrák megszállási feladatok biztosítása érdekében a Szovjetunió csapatokat állomásoztathatott Magyarországon.

A Jugoszláviával megkötött barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírásával (1947. december) megindul a szomszédos országokkal a viszonyok mindenre kiterjedő rendezése. A magyar - jugoszláv kapcsolatok a Leggyorsabban fejlődtek a szomszédos államok közül, sőt időnként sokan úgy vélték, hogy a jugoszláv kapcsolatok valamilyen alternatívát jelentenek a Szovjetunióval szemben is.

A Romániával (1948. január) és a Szovjetunióval (1948. február) aláírt barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés külpolitikai tekintetben eldöntötte az "orientációs vitát". Magyarország a meghatározó szomszédjaival olyan szerződéses viszonyra lépett, amely egyértelmű térbeli, s társadalmi elkötelezettségeket hordozott. A legnehezebben Csehszlovákiával sikerült az új „szövetségi viszony” rendezése. (1949. áprilisában írta alá a két ország a barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést.)

1948 nyarától fokozatosan kiéleződött a Szovjetunió és Jugoszlávia viszonya. A magyar - jugoszláv kétoldalú kapcsolatok tekintetében azonnal, szinte lenyomat jelleggel jelent meg ennek negatív hatása. Ettől kezdve világossá vált, hogy a Szovjetunió minden tekintetben dominálja a kialakuló szövetséges országok külpolitikáját, megszabja mozgásterüket. A magyar - jugoszláv határon évekre háborús pszichózis alakult ki, egymást érték a kisebb határincidensek,

Az 1948-ban bekövetkezett politikai fordulat után az ország politikai földrajzi helyzetét a szocialista szövetségi rendszerhez való tartozás határozta meg alapvetően. Az ország határainak (2246 km) döntő részén (84,1%) szocialista országokkal érintkezett, ill. azon belül

1955-től 56,9% "szövetségi, katonai integrációs határ" volt. A magyar államhatárok mindössze 15,9%-a esett az 1955-ös osztrák államszerződés aláírásáig a határos területeken szovjet megszállás alatt lévő, majd a semleges Ausztriára. A korabeli értékrend alapján kedvezőnek tekintették az ország ilyen jellegű szomszédsági helyzetét.

A szomszédsági kapcsolatok roppant sajátos helyzetet mutatnak, a szocializmus építésének utolsó éveiben, ha a "statisztikai határátjárhatóság" oldaláról vizsgáljuk őket. Ha az egy közúti, ill. az egy vasúti határátkelőre jutó átlagos országhatár-szakaszt tekintjük a korszak végén, akkor azt kell megállapítanunk, hogy ebből a szempontból - s 1988 után szinte minden szempontból - az osztrák határ volt a leginkább átjárható, míg a szovjet határ a legkevésbé. A világútlevel 1988-as bevezetésével magyar tömegek indultak Ausztriába bevásárolni, de Magyarország nem léphetett ki a "szocialista tábor" biztonsági elvárásainak keretei közül, így pl. a határon kiépített "vasfüggöny" felszámolására csak a korszak végén kerülhetett sor. A két kormány 1989 februárjában állapodott meg a határzár felszámolásáról, s bontották le néhány hét alatt a műszaki zárat.

Az ország új szomszédsági környezete a rendszerváltások után

A közép- és kelet-európai országok társadalmi, gazdasági, politikai átalakulása, rendszerváltása részben belső meghatározottságok, döntő részben azonban a külső feltételek lényegi megváltozása közepette ment végbe, országonkénti sajátosságokkal, időben tagolva, jelentős következménykülönbségek mellett. A rendszerváltás eltérő sajátosságai és következményei erőteljesen összefüggtek az államszocialista időszakban kialakult nemzeti sajátosságokkal.

A szomszédsági politikában a magyar-csehszlovák viszonyt továbbra is megterhelte a bőszi vízierőmű ügye, sőt elmélyítette a nézeteltéréseket az, hogy Csehszlovákia 1991 januárjában bejelentette, hogy saját területén folytatja az építkezést, aminek végeredménye a Duna elterelése lett. (Az ügy a Hágai Nemzetközi Bíróság elé került, de a bírósági határozat önmagában véve nem oldotta meg a két ország eltérő jellegű és célú megközelítésének feszültségeit.)

1991. februárjában együttműködési megállapodást írt alá Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország. A visegrádi országok együttműködése egy politikai-hatalmi vákuum kitöltésének a kísérlete volt, de Lengyelország minden tekintetben gyenge volt ahhoz, hogy a térség elismert, vezető tényezőjévé váljon.

Február 25-én a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének rendkívüli budapesti ülésén elfogadták a korábbi katonai szerződések érvénytelenségét, valamint

kimondták, hogy a VSZ katonai szervezete 1991. március 31-i hatállyal megszűnik. Június 19-én az utolsó szovjet katona is elhagyta az ország területét.

1991. június 28-án Magyarország hozzájárult a KGST megszűnéséhez, ezzel a gazdasági kapcsolatai új feltételek közé kerültek nemcsak a volt tagállamokkal szemben, hanem minden térség felé. Néhány nappal később megállapodás született, hogy megszűnik a Varsói Szerződés, s nemcsak a katonai intézményrendszere. 1991. július 1-én Magyarország tömbön kívüli, gazdasági integráción kívüli, külföldi katonai jelenlét nélküli, minden tekintetben szabad országgá vált.

A délszláv térségben kiéleződő, majd 1991. augusztusától fokozatosan polgárháborússá váló feszültség megterhelte Magyarország és Jugoszlávia viszonyát. Különösen élessé vált a vita a magyar horvátországi fegyverszállításokkal kapcsolatban, majd később a jugoszláv fegyveres határsértések miatt.

A szomszédsági környezet átalakulásával egy időben 1991. novemberében Magyarország és az EGK parafálta a társulási szerződést. Magyarország és az EGK együttműködése szempontjából meghatározó lépés volt a társulási szerződés aláírása. Magyarország olyan szerződéses kapcsolatra lépett az EGK-val amely ugyan mechanikusan nem vezet el a tényleges tagsáig, de annak első lépéseként fogalmazható meg.

A Szovjetunióban végrehajtott 1991. augusztusi puccskísérlet, majd a Szovjetunió decemberi felbomlása alapvetően új helyzetet teremtett a Magyarország számára. A független Ukrajna létrejöttével, az új Oroszország kialakulásával, a FÁK létrejöttével új államstruktúrák, új erőviszonyok, új érdekrendszerek jöttek létre Magyarország északkeleti határai mentén, ill. annak tágabb keleti térségében.

A szomszédsági politikában az új hangsúlyokat jelezte, hogy Magyarország az elsők között ismerte el 1992. január 15-én Horvátország és Szlovénia függetlenségét, s lépett új szomszédjaival diplomáciai kapcsolatba. Magyarország semlegességét hangsúlyozta a délszláv válságban (főként a vajdasági magyarok miatt), de valójában Horvátország és Szlovénia törekvéseivel szimpatizált, ill. lehetőségei szerint azokat támogatta.

A magyar-szerb viszonyt nemcsak ezek a lépések élezték ki, hanem a nemzetközi közösség által kezdeményezett büntető intézkedésekhez való kapcsolódás is. A büntető intézkedések ellenőrzése során új kapcsolatok alakultak ki Magyarország és a nyugat-európai integrációs szervezetek között. (Anyagilag Magyarország nagyot veszített, politikailag nagyot nyert az intézkedések betartásával. Az igazi nyertesek azonban a határtérségben élő magyar és jugoszláv csempészek voltak.)

Csehszlovákia 1993-as felbomlásával új állam és új helyzet jött létre Magyarország északi határai mentén is. Az új Szlovákián belül a magyar kisebbség aránya megnőtt, ami nem oldotta, hanem sok tekintetben bonyolította a két ország viszonyát.

Az 1990-es évek elején tehát alapvetően újrendeződött Magyarország szomszédsági környezete. Magyarország pozíciói egyértelműen erősödtek az új utódállamokkal szemben. A magyar társadalom és politikai elit döntő része nagyfokú önmérsékletet tanúsított a szomszédos államokban végbemenő átalakulási folyamatokkal kapcsolatban, s ez az önmérséklet jellemezte a szomszédos országokban élő magyar kisebbség nagy részét is. Magyarország és a magyarság a térség stabilizáló tényezőjeként jelent meg.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

1971 őszén, első évfolyamos történelem-földrajz szakos egyetemi hallgatóként ismertem meg Baranyi Bélát. A történeti-földrajzi Iátásmód "közös debreceni örökségként" épült szemléletünkbe. Az 1980-as évektől egy munkahelyen, a határkutatások témakörén belül egymás mellett dolgoztunk. Jó egészséget kívánok 70 fölött.

IRODALOMJEGYZÉK

- BARÁTH T., 1943. Az országépítés filozófiája a Kárpát-medencében. Kolozsvár, Nagy Jenő és Fia.
- CHOLNOKY J., 1911. A tartós államalakulásokról. - Magyar Figyelő, Vol. I. pp. 71-76.
- CHOLNOKY J., (szerk.) 1920. A magyar béketárgyalások, I-III. Budapest, M. Kir. Külügyminisztérium.
- CZIRBUSZ G., 1902. Magyarország a XX. évszázad elején. Temesvár, Polatsek.
- CZIRBUSZ G., 1919. Antropo-geographia, III. Geopolitika. Budapest, Franklin-társulat.
- EDELÉNYI-SZABÓ D., 1928. Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. - Magyar Statisztikai Szemle, 6. sz. pp. 648-714.
- EDVII. A.-HALÁSZ A., 1921. Magyarország gazdasági térképekben. VI. kiadás. Budapest, Pallasz Nyomda.
- HAJDÚ Z., 1995/a. A magyar államtér változásainak történeti és politikai földrajzi szemlélete a magyar földrajztudományban 1948-ig. - Tér és Társadalom, No. 3-4, pp. 111-132.
- HAJDÚ Z., 1996. Az „államtáj” és a „tájállam” problematikája a magyar földrajztudományban 1948-ig. - Földrajzi Közlemények, Vol. CXX. (XLIV) pp. 137 -150.
- HALÁSZ A., 1928. New Central Europe in economic maps. Budapest, Gergely Bookseller.
- HALÁSZ A., 1936. Középeurópai államok. Europe - Európa, I. Budapest, A szerző kiadása.
- HERCZEGH G., 1987: Magyarország külpolitikája (896-1919). Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

- HUNFALVY J., 1863. A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása. 1. köt. Pest, Magyar Tudományos Akadémia.
- KALMÁR G., (é. n.). Magyar geopolitika. Budapest, Stádium.
- KOLLÁNYI K., 1991. A Kárpát-medence Európában. Budapest, HungAvia, Kráter.
- KRING M., 1934. A magyar államhatár kialakulásáról. In: A bécsi gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, IV. Budapest, pp. 3-26.
- LÓCZI L., (szerk.) 1918. A Magyar Szent Korona Országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közgazdasági leírása. Budapest, Magyar Földrajzi Társaság kiadása. Kilián Frigyes utóda.
- MARCZALI H., 1920. A béke könyve. Budapest, Athenaeum.
- MÁRKI S., 1897. Európa a magyarok honfoglalása idejében. - Földrajzi Közlemények, Külön kötet.
- MISKOLCZY GY., 1923. Magyarország az Anjouk korában. Budapest, Szent István Társulat.
- NAGY L., 1993. Magyarország Európában. (A honfoglalástól a közelmúltig). Budapest, Honffy Kiadó.
- OLAY F., 1930. Csonka-Magyarország határaitól. Budapest, Franklin-társulat.
- OLÁH M., 1530/1985. Hungaria. Budapest, Magvető Kiadó.
- PALOTÁS Z., 1990. A trianoni határok. Budapest, Interedition.
- PRINZ GY., 1914. Magyarország földrajza. A magyar föld és életjelenségeinek oknyomozó leírása. Budapest, Magyar Földrajzi Társaság Rt.
- PRINZ GY., 1942. Magyarország földrajza. Budapest, Renaissance Könyvkiadó.
- RADISICS E., (szerk.) 1946. A Dunatáj I-III. Budapest, Gergely Rt.
- RÓNAI A., (szerk.) 1945. Közép-Európa atlasza. Budapest - Balatonfüred, Államtudományi Intézet.
- RÓNAI A., 1947. Területi problémák Közép-Európában. In: Magyar Földrajzi Zsebkönyv.
- SZALLER GY., 1796. Magyarország földleírásának rövid foglalattya egygy hozzá tartozandó ujonnan rajzolt mappával egygyütt. Pozsony, Schauff János.
- SZEKFÜ GY., 1917. A magyar állam életrajza. Budapest.
- TELEKI P., 1923. The evolution of Hungary and its place in European history. New York, The McMillan Company.